

AMFORE ȘTAMPILATE DIN TOMIS

DE

MIHAI GRAMATOPOL și GH. POENARU BORDEA

Cu toate că la Tomis s-au făcut în ultimii ani descoperiri de mare importanță și o parte din ele, măcar, au fost făcute cunoscute¹, despre viața economică a orașului în epoca elenistică se știu încă destul de puține lucruri.

Ștampilele de pe amfore, categorii extrem de importantă de materiale arheologice, erau practic necunoscute², spre deosebire de situația de la Histria³ și Callatis⁴, chiar dacă și în cazul celor două centre, aflate la nord

¹ Em. Condurachi și colab., *Șantierul arheologic Histria*, partea semnată de Vl. Zirra, P. Alexandrescu, *Cercetări arheologice în orașul Constanța*, în *Materiale*, IV, 1957, p. 88–94; V. Barbu, *Considérations chronologiques basées sur les données fournies par les inventaires funéraires des nécropoles tomilaines*, în *Studii clasice*, III, 1961, p. 203–225; V. Canarache, *L'édifice à mosaïque découvert devant le port de Tomis*, în *Studii clasice*, III, 1961, p. 227–240; A. Aricescu, V. Barbu, V. Canarache, A. Rădulescu, *Tezaurul de sculpturi de la Tomis*, București, 1963; G. Bordenache, *Contributi per una storia dei culti e dell'arte nella Tomis d'età romana*, în *Studii clasice*, VI, 1964, p. 155–178; A. Rădulescu, *Monumente romano-bizantine din sectorul de vest al cetății Tomis*; V. Canarache, *Tomis*, 1961, ca și alte lucrări citate mai jos.

² D. M. Teodorescu, *Monumente inedite din Tomi*, în *BCMI*, 1915, p. 6, fig. 28; V. Eftimie, *Imports of Stamped Amphorae in the Lower Danubian Regions and a Draft Rumanian Corpus of Amphora Stamps*, în *Dacia*, N. S., III, 1959, p. 198, 203.

³ V. Pârvan, *Histria*, VII, în *AARMSI*, s. III, t. II, I, nr. 25–36, p. 32–38; V. Canarache, *Importul amforelor ștampilate la Istria*, București, 1957.

⁴ Th. Sauciuc-Săveanu, *Callatis*, I, în *Dacia*, I, 1924, nr. 1–28, p. 148–156; O. Tafrali, *La cité pontique de Callatis, recherches et fouilles*, în *RA*, XXI, 1925, I, p. 274; Th. Sauciuc-Săveanu, *Callatis*, II, în *Dacia*, II, 1925, nr. 1–4, p. 130–131; O. Tafrali, *La cité Pontique de Callatis*, în *AARh*, I, 1927, I, p. 17–55, nr. 9–14, 17–19, 23–28; idem, *Les tumuli de Callatis*, 1928, p. 48, idem, *Noi achizițiuni ale Muzeului de anticități din Iași*, II, 4, 1930, p. 29–32, nr. 1–16; Th. Sauciuc-Săveanu, *Callatis*, III, în *Dacia*, III–IV, 1927–1932, iterele c–l, n, o, p. 427–430 și idem, *Callatis*, IV, literele a–n, p. 458–462; Gh. Cantacuzino, *Timbres amphoriques inédits trouvés en Roumanie*, în *Dacia*, III–IV, 1927–1932, nr. 4–5, p. 617–618; O. Tafrali, *Notes sur le Petite Scythie*, în *AARh*, 9–10, 1933–1934, p. 6–8, nr. 1–12; G. Cantacuzino, *Timbres amphoriques trouvés à Callatis*, în *RHSEE*, 1935, p. 298–313; Th. Sauciuc-Săveanu, *Callatis*, V, în *Dacia*, V–VI, 1935–1936, nr. 1–45, p. 250–259 și idem, *Callatis*, VI, nr. 1–168, p. 290–304; G. Cantacuzino, *Nouveaux timbres amphoriques de Callatis*, în *Dacia*, V–VI, nr. 1–7, p. 321–327; Th. Sauciuc-Săveanu, *Callatis*, VII, în *Dacia*, VII–VIII, 1937–1940, nr. 1–67, p. 354–370; G. Cantacuzino, *Trois sceaux thasiens de Callatis concernant les cultes de Thasos*, în *Dacia*, VII–VIII, p. 283–291; Th. Sauciuc-Săveanu, *Callatis*, VIII, în *Dacia*, IX–X, 1941–1944, p. 243–244; idem, *Callatis*, în *L'archéologie en Roumanie*, București, 1938, p. 67–68, fig. 92–103 și 105; G. Cantacuzino, *Considérations sur les timbres amphoriques découverts en Roumanie sur les côtes du Pont Euzin*, în *RHSEE*, 1939, p. 44–52.

și sud de Tomis, se simte nevoia unor revizuiți și aduceri la zi în cazul primului, a publicării urgente a majorității materialelor, inedite încă, în cazul celui de-al doilea⁵. Lipsa totală a acestor mărturii foarte sensibile în a înregistra direcțiile de comerț ale unui oraș sau a altuia, neputând fi suplinită de cunoașterea situației în centre importatoare învecinate, așa cum e lesne de înțeles, constituia o lacună gravă în calea cercetării realităților economice din Tomis și, în același timp, o pată albă pe harta legăturilor comerciale ale orașelor din Pontul Stîng.

Cercetarea noastră tinde să aducă în discuție un prim lot de ștampile provenind din Tomis, lot care, chiar dacă nu prea numeros, va fi în măsură să dea totuși o imagine generală a importului amforelor elenistice la Tomis.

Materialul, fără excepție, se află în colecția Muzeului de arheologie Dobrogea. Pentru un număr destul de mare din exemplarele care-l compun, nu avem decît indicația vagă că au fost descoperite în Constanța, uneori cu mențiunea anului descoperirii sau a perioadei în care s-a format colecția de unde provin. În această situație se află următoarele numere din catalogul care urmează: 1, 3, 9, 12, 15, 16, 18, 29, 36, 37, 40, 43, 53, 64, 66, 71, 79—83, 85, 92, 94, 95 = 25 exemplare (1930—1940), 10, 22, 23 (1957); 11, 21, 24 (1958); 41 (1959); 31 = 8 exemplare, adică un număr de 33 exemplare, reprezentînd circa 1/3 din total. Încă două, provenite din colecția I. Petrescu (nr. 6 și 7), poartă o indicație topografică vagă: str. Mircea. Situația este mai bună în privința celorlalte, ele putînd fi situate pe harta orașului (fig. 1), numerele de mai jos corespund cu cele de pe hartă. Locurile de descoperire sînt: 1) *Mozaic*: nr. 8, 14, 32, 34, 38, 39, 44, 46, 51, 52, 54, 61, 63, 67, 69, 74—77, 86—88, 90, 91 = 24 exemplare; 2) str. *Marcus Aurelius*: a) săpături T.C.E.H. (1956) nr. 2, 4, 5, 25, 26, 28, 56, 96 = 8 exemplare și b) săpături canalizare (1962) nr. 17, 20, 27, 30, 35, 42, 45, 47—50, 55, 57—60, 62, 68, 70, 73, 78, 89 = 22 exemplare; 3) *Bazilica de la intrarea în port*: nr. 33, 65, 72 = 3 exemplare; 4) *Str. Muzeelor* (fostă str. Elena Pavel): nr. 13, 19; 5) *B-dul Carpați* (fost I.C. Frimu): nr. 84; 6) *săpături Transformator* (1959): nr. 93; 7) *Valea portului*: nr. 97. Situatrea pe hartă a locurilor de descoperire indică peninsula, punctul cel mai depărtat fiind colțul dintre străzile Marcus Aurelius și Roza Luxemburg, ceea ce dă temeiuri suficiente pentru a plasa cu aproximație cele două exemplare marcate „str. Mircea”, menționate mai sus, între Piața Ovidiu și Poștă, cel mult (8). Această constatare își are importanța ei, ținînd seama de împrejurarea că pînă în prezent limitele orașului elenistic nu sînt cunoscute cu precizie⁶. Indicația topografică pe care o descriem din repartiția ștampilelor de amfore va trebui coroborată cu alte date pe care doar cercetările sistematice le pot oferi. Pentru moment însă ea nu pare să fie contrazisă de nici un alt element cunoscut nouă, întrucît cu excepția materialelor din necropolele elenistice⁷, spre nord-vest de locul amintit, nu au apărut fragmente ceramice din această vreme. Chiar așa stînd lucrurile, nu putem duce o linie din punctul limită de care vor-

⁵ V. Eftimie, *op. cit.*, p. 198, n. 5 și p. 203, n. 26.

⁶ V. Barbu, *op. cit.*, p. 204 și fig. 1.

⁷ V. Barbu, *op. cit.*, p. 204—205; M. Bucovală, *Necropole elenistice la Tomis, Constanța 1967*, care din păcate nu dă situația mormintelor pe planul orașului, trebuind să ne mulțumim adesea cu indicația mult prea vagă pe care o dă numele unei străzi.

beam mai sus, pentru că ne lipsesc datele despre partea opusă a peninsulei unde descoperirile de ștampile se opresc la Mozaic.

Revenind acum la exemplarele cu locuri de proveniență mai bine precizate, vom încerca să le examinăm din punctul de vedere al situației stratigrafice. Nu e locul să zăbovim prea mult aici asupra marilor dificultăți

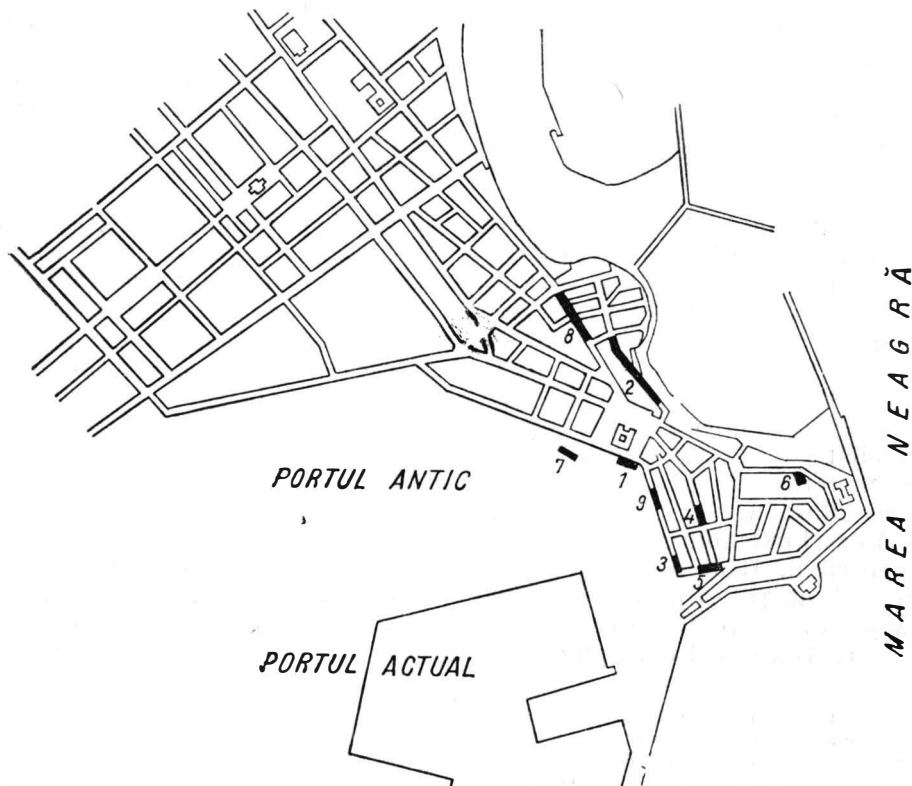

Fig. 1. — Planul orașului Constanța cu indicarea locurilor de descoperire.

create de împrejurarea că orașul antic este suprapus de orașul modern și de faptul că mai mult de jumătate din cele 2/3 rămase în discuție provin din săpături efectuate în alte scopuri decât cele arheologice.

Ștampilele provenite din săpăturile de la Mozaic și cele din săpăturile efectuate la Bazilica creștină, situată la intrarea în port⁸, cuprinse în catalogul pe care l-am întocmit, și care sînt singurele venite din cercetări, au fost aflate fie în umplutură modernă sau amestecate cu materiale mai tîrzii, antrenate de intervenții următoare epocii elenistice, fie nu au, dintr-o pricină sau alta, mențiunea locului exact de găsim. Într-un singur caz situația a fost deosebită, dar din păcate materialul respectiv nu este cuprins printre numerele catalogului acestui prim lot. Într-un sondaj exe-

⁸ Gh. Poenaru Bordea, *O nouă basilică creștină la Tomis*, comunicare la I Sesiune științifică a muzeelor, București, decembrie, 1964; cf. rezumatul în *Revista Muzeelor*, nr. special, 1965, p. 438.

cutat la 17 octombrie 1961, s-a atins o „groapă” cu material elenistic conștind din numeroase fragmente de amforă și puține cu firnis și cenușii. S-au aflat atunci 12 toarte șampilate, marea majoritate din Rodos (la care sînt de adăugat cîteva aflate anterior în aceeași groapă și altele cîteva găsite cu prilejul urmăririi zidului dinspre edificiul principal al magaziiilor aflate la un nivel mai jos și mai apropiate de mare) dar și din Cnidos, iar altele circulare monogramatice. Am notat de asemenea prezența unor toarte bifide specifice Cosului⁹. Această „groapă”, imposibil de delimitat atunci din cauze obiective, căci ar fi fost necesară o extindere cu perspective de altfel incerte, este singurul loc unde s-a aflat material elenistic neamestecat. Între Mozaic și Bazilica de la intrarea în port, în fața încăperii mari a edificiului termal¹⁰ (9) au apărut, din păcate tot în umplutură modernă, trei toarte de amfore, tot rodiene¹¹.

Dintre săpăturile executate în alte scopuri se impun atenției prin numărul mare de exemplare, cele din str. Marcus Aurelius. Așa cum aminteam mai înainte, de pe această stradă avem două etape de recoltare (1956 și 1962) ce se completează reciproc, traseul săpăturii de canalizare supraviețuită, din 1962¹², coincidind cu cel al vechii săpături, uneori exact, alte ori aproximativ. Cu toate că strada a fost desfăcută pe toată lungimea ei, inclusiv str. Mării, observații mai amănunțite în condițiile pe care o astfel de săpătură le poate îngădui, s-au făcut, pentru nivelurile cu amfore șampilate, în zona cuprinsă între str. Orientului și str. Dimitrie Cantemir; materiale din aceeași epocă au apărut doar sporadic între str. Tomis și str. Roza Luxemburg, dar din această zonă și anume colțul cu str. Roza Luxemburg sîntem compensați de un lot destul de important descoperit în 1956. Majoritatea ștampilelor au apărut între 3,50 m și 4 m, parte sub un pavaj descoperit între str. Orientului și str. D. Cantemir (8 exemplare), parte la nord de pavaj, la colțul format cu str. D. Cantemir spre str. Tomis (11 exemplare). Sub aceste adîncimi s-au mai descoperit

⁹ Sondajul notat cu nr. 6, în fața magaziei a X-a. Groapa cu amfore a fost tăiată de zidul edificiului cu mozaic și de un zid modern al cărui traseu urma apoi spre magazia a XI-a linia zidului antic. În aceste condiții numai o mică porțiune a putut fi delimitată, ceea ce explică și uzul ghilimelelor. Au fost descoperite fragmente ceramice între 9,40 m și 12,60 m adîncime la care se află nisipul marin pe care se așează fundația clădirii antice. Ultimul metru de săpătură s-a efectuat în pinza freatică și materialul ceramic a apărut ca rulat. Adîncimea la care se oprea „groapa” nu a putut să fie precis determinată, oricum materialul rulat pare să fie anterior. Această explicație apare mai normală decît o alta, ce poate fi eventual avută în vedere și anume aceea că materialul ar fi urmat panta terenului, îngrămădindu-se în acest loc, caz în care între fragmentele ceramice rulate și celelalte ar putea să existe un raport de contemporaneitate relativă. Chiar dacă o pantă pare să fi existat în realitate către zona terminus a edificiului, înainte de verificări serioase, explicația încercată la început e de luat în primul rînd în considerație, fiind vorba mai probabil de o groapă ce a existat în acest punct. (Observații personale Gh. Poenaru Bordea).

¹⁰ V. Canarache, *Propuneri pentru îmbogățirea patrimoniului muzeistic al țării*, comunicare ținută la I Sesiune științifică a muzeelor, București, decembrie, 1964; rezumat în *Revista Muzeelor*, nr. special, 1965, p. 439.

¹¹ Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, în comunicare au fost menționate cele trei ștampile descoperite în cursul cercetării, făcîndu-se și sumare considerații privind rolul considerabil jucat de Rodos în comerțul cu Tomisul.

¹² Lucrări efectuate între 29.I și 23.III.1962. Permanența supravegherii a fost asigurată de Gh. Poenaru Bordea și Doina Galbenu. Au mai participat A. Aricescu, M. Persinaru, Elvira Dumitrescu și Băcăoanu Ivanciu, restaurator, pe perioade mai lungi sau mai scurte. Unele observații au fost făcute de V. Barbu. Observațiile de mai jos, din carnetul de șantier ținut de Gh. Poenaru Bordea.

încă patru exemplare, unul în zona de sub pavaj între 4—4,50 m, celelalte trei la circa 5 m, mai exact între 4,80 și 5,20 m, în cealaltă zonă menționată mai sus.

Stratigrafic lucrurile se prezintă astfel : sub nivelul pavajului pe care înclinăm să-l considerăm roman tirziu au mai apărut urme de zidărie aparținând desigur tot epocii romane. La 2,20 m am notat o primă lentilă de lut ars, iar la —3,50 m o zonă de arsură cu cărbune în pământul cenușos pe o lungime de circa 3 m, groasă de 0,06 — 0,12 m. La —4,85 m pământul se schimbă devenind galben-brun granulos și prezentînd doar rare urme ceramice. Nivelul acesta continuă neschimbat pînă la —5,50 m unde apare pământul viu.

Notăm că majoritatea ștampilelor s-au descoperit între 3,50 și 4 m, adică în pământul cenușos, deci sub zona de arsură, cu o singură excepție în zona de sub pavaj, o toartă din Sinope, datată între 180—150 î.e.n. (nr. 20), mai degrabă infiltrată ceva mai jos, dar în cadrul aceleiași nivel ce coboară pînă la —4,85 m. Ștampile din Heracleea (nr. 78), Cnidos (nr. 89) și Rodos (nr. 68) găsite între 4,80 și 5,20 m, nedatabile, dar care nu pot fi mai vechi de 220—180 î.e.n., sînt și ele de considerat ca făcînd parte din aceeași grupă mare, nivelul coborînd în partea dinspre nord. Cu excepția unei torți rodene din grupul de sub pavaj, databilă poate între 300—280, restul materialului databil descoperit în 1962 se plasează cronologic astfel : 220—180, nr. 17, 35, 42, 47 ; 180—150, nr. 48 ; 150—120, nr. 27 și 120—70, nr. 30. Avem așadar un nivel de depunere gros de peste 1 m (circa —3,50—5 m) format între 220—70 î.e.n. Nivelul inferior în care au apărut, între 5 și 5,50 m, cîteva monede corodate de formă concav-convexă, dintre care una de la Filip al II-lea se datează sigur înaintea acestei date. Luînd în considerație și descoperirile din 1965 observăm că amforele de Tasos (nr. 2, 4, 5) par a face parte din grupa databilă între 220—180 î.e.n., datare față de care se impun desigur rezerve, mai ales în ce privește data de sfîrșit¹³, iar cele din Sinope fac parte toate (nr. 25, 26, 28) din grupa datată între 150—120 î.e.n.

În privința descoperirilor de pe str. Muzeelor și B-dul Carpați putem afirma numai că și acolo s-au putut constata niveluri de cultură din epoca elenistică¹⁴, fără a fi însă în posesia altor detalii. Același lucru este valabil și pentru exemplarul marcat Transformator, 1959.

Un număr mai mare de exemplare a fost descoperit, așa cum rezultă de mai sus, pe str. Marcus Aurelius și în cercetările de la Mozaic. Înainte de a trece la examinarea situației de ansamblu pentru întregul material descoperit la Tomis, credem că nu e lipsit de interes să comparăm cele două loturi, din punctul de vedere al centrelor de origine și al cronologiei ștampilelor ce le compun. Pe str. Marcus Aurelius situația se prezintă astfel : a) săpături 1962, *Sinope*, nr. 17, 20, 27, 30 = patru exemplare ; *Rodos*, nr. 35, 42, 45, 47—50, 55, 57—60, 62, 68, 70, 73 = 16 exemplare ; *Heracleea*, nr. 78 ; *Cnidos*, nr. 89 ; b) săpături T.C.E.H. 1956, *Tasos*, nr. 2, 4, 5 = trei exemplare ; *Sinope*, nr. 25, 26, 28 = trei exemplare ; *Rodos*, nr. 56. Exemplarul nr. 96 este de origine necunoscută. Între cele două sub-

¹³ V. Canarache, *Importul ...*, p. 39.

¹⁴ V. Canarache și colab., *Tomis 1960. Raport asupra săpăturilor executate de Muzeul regional de arheologie Dobrogea* (în ms.). Deslușiri suplimentare am primit de la Doina Galbenu și Al. Popea cărora le mulțumim și pe această cale.

grupe de material nu credem să existe deosebiri cronologice, legătura făcînd-o oricum amforele din Sinope datate 150—120 î.e.n. Deosebirea că prima subgrupă nu cuprinde ștampile pe amfore de Tasos, în timp ce în a doua acestea reprezintă aproape 1/2 din material, poate să constituie o întîmplare. Considerînd ansamblul materialului de pe str. Marcus Aurelius obținem următoarea situație numerică : *Tasos* = trei ; *Sinope* = șapte ; *Rodos* = 17 ; *Heracleea* = una ; *Cnidos* = una.

Situația se prezintă la Mozaic după cum urmează : *Tasos*, nr. 8, 14 ; *Sinope*, nr. 32 ; *Rodos*, nr. 34, 38, 39, 44, 46, 51, 52, 54, 61, 63, 67, 69, 74—77 = 16 exemplare ; *Cnidos*, nr. 86—88, 90, 91 = cinci exemplare.

Comparînd cele două loturi de ștampile, din punctul de vedere al centrelor de proveniență, înregistrăm la Mozaic slaba reprezentare a materialului din Sinope și o mai bună reprezentare a Cnidosului. Singurul exemplar din Sinope se datează 120—70 î.e.n., în rest exemplarele din Rodos databile se succed după cum urmează : 220—180 î.e.n., nr. 34, 44, 51 ; 180—150 î.e.n., nr. 46, 54, 69 ; a doua jumătate a secolului al II-lea, nr. 38, 39. Situația cronologică este cam aceeași cu a primului lot, singura diferență fiind cea pusă în evidență mai înainte și care chiar dacă nu e rodul unei întîmplări, așa cum este posibil, nu permite interpretări, măcar pentru moment.

Trecînd acum la examinarea ansamblului ștampilelor de amfore din Tomis, desprindem din catalog următoarea situație : *Tasos*, 14 exemplare (nr. 1—14) ; *Sinope*, 18 exemplare (nr. 15—32) dintre care 6 ștampile cu astinomi (nr. 15, 17, 18, 20, 22, 25), 11 ștampile cu astinom și producător (nr. 16, 19, 21, 24, 26—32) și o ștampilă cu producător (nr. 23) ; *Rodos*, 45 exemplare (nr. 33—77), dintre care 28 ștampile cu eponimi (nr. 33—60) 9 fiind de format circular (nr. 33, 35, 38, 39, 42, 47, 48, 50, 59), iar 19 de format rectangular (nr. 34, 36, 37, 40, 41, 43—46, 49, 51—58, 60) și 17 ștampile de producători (nr. 61—77), toate de format rectangular ; *Heracleea*, 6 exemplare (nr. 78—83) dintre care 5 ștampile englifice pe gît (nr. 78—81, 83) și o ștampilă englică pe toartă (nr. 82) ; *Cos*, 2 exemplare (nr. 84—85) ; *Cnidos*, 6 exemplare (nr. 86—91) dintre care 5 ștampile rectangulare (nr. 86—90) și o ștampilă circulară (nr. 91) ; *diverse*, 6 exemplare (nr. 92—97) dintre care 3 ștampile monogramatice circulare (nr. 92—94) de atribuire încă controversată¹⁵ ; o ștampilă de proveniență cretană (nr. 95)¹⁶ ; o ștampilă anepigrafică cu medalion oval (nr.

¹⁵ Anne-Marie Bon și Antoine Bon, *Les timbres amphoriques de Thasos*, Paris, 1957, p. 35 și 43, le atribuie Tasosului într-o epocă tîrzie ; E. M. Staerman, *Керамические клейма из Тир в связи с вопросом неизвестных центров*, în *KS*, XXXVI, 1951, p. 46—48, încearcă atribuirea lor unor centre din Macedonia și Tracia pe bază de analogii cu monedele din Calcedonia, Mesambria, Apollonia și Akant ; cf. V. Eftimie, *op. cit.*, p. 199—200 și n. 11 la p. 200 ; vezi mai de curînd A. Balkanska, *Към вопроса за колечкообразните амфорни печатни*, în *Izvestiia-Varvna*, 14, 1963, p. 35—37, care pe baza unor materiale de la Odessos și Seutopolis, descoperite între 1940—1954 și datate în secolele IV—III î.e.n. ajunge la concluzia că \oplus sau \otimes = \ominus = Tasos ; cf. Iurukova, *Bibliotheca classica orientalis*, II, 1966, 4, col. 203—204.

¹⁶ Posibilitate pentru care Virginia Grace a opinat, pe baza fotografiei.

96) reprezentînd un atlet¹⁷ și, înfine o șampilă de epocă romană (nr. 97)¹⁸. Situația procentuală a ștampilelor de epocă elenistică (prin ro-tunjire) se prezintă astfel :

Tasos = 14 exemplare = 15 %
Sinope = 18 exemplare = 19 %
Rodos = 45 exemplare = 47 %
Heracleea = șase exemplare = 6,25 %
Cos = două exemplare = 2 %
Cnidos = șase exemplare = 6,25 %
Diverse = cinci exemplare = 4,5 %

Cum însă în cazul torților cu șampilă de la Rodos se aplică de obicei procedeul împărțirii lor la doi, după noi discutabil¹⁹, pentru a obține o situație lesne comparabilă vom aplica și noi același procedeu. Rezultatul astfel obținut este următorul :

Tasos = 14 exemplare = 19 %
Sinope = 18 exemplare = 24 %
Rodos = 23 exemplare = 31 %
Heracleea = șase exemplare = 8 %
Cos = două exemplare = 3 %
Cnidos = șase exemplare = 8 %
Diverse = cinci exemplare = 7 %

Înainte de a încerca o comparație cu situația din alte centre, vom arăta că o situație absolută e foarte greu de stabilit, ținînd seama pe de o parte că nu sîntem nici măcar pentru Tomis în posesia întregului material descoperit, de faptul că asemenea descoperiri continuă să se facă, iar pe de altă parte de împrejurarea că, pentru lotul în discuție chiar, dacă am încadra la *Tasos* cele trei ștampile circulare și la *Creta* exemplarul cu nr. 95, am și obține procente diferite de cele de mai sus. În privința încadrării celor patru exemplare acum amintite, am renunțat însă să o facem întrucît primele trei sînt clasificate de obicei la grupa centrelor nedeterminate, iar în celălalt caz atribuirea nu poate fi pentru moment verificată. Ne-am ferit însă să includem în catalogul nostru ștampilele descoperite la *Medgidia*²⁰, pe motiv că ele ar fi ajuns acolo prin intermediul Tomisului, așa cum V. Canarache a inclus în catalogul ștampilelor de la *Histria* pe cele de la *Sinope*.

¹⁷ Vezi Sztetyllo Zofia, *Quelques problèmes relatifs à l'iconographie des timbres amphori-ques ; la représentation des statues. Travaux du centre d'archéologie méditerranéenne de l'Académie Polonaise des Sciences*, tom. 3, p. 46—80.

¹⁸ Al. Bărcăcilă, *Une ville daco-romaine : Drubeta*, în *L'archéologie en Roumanie*, București, 1938, p. 42, șampilă a fabricantului Παῦλος; cf. D. Tudor, *Olttenia romană*, ed. a II-a, București, 1958, p. 75 și fig. nr. 65, p. 391 : ΠΑΒΛΙΟΥ. Fotografia, pe care ne-a pus-o la dispoziție Oct. Onea din București, după originalul aflat în Muzeul Porților de Fier din Turnu Severin, obligă la lectura : ΠΑΥΛΙΟΥ. Îi mulțumim și pe această cale.

¹⁹ În același sens V. Eftimie, *op. cit.*, p. 200 și n. 13.

²⁰ Al. Popea, *Cîteva toarte de amforă ștampilate descoperite la Medgidia*, în *SCIV*, 18 1967, 3, p. 509 și urm.

Zmeica²¹, Tariverdi²² și Baia—Hamangia²³, situație, așa cum s-a arătat de curînd pentru limanul Nistrului, fiind nu numai diferită de cea de la Tyras, dar și diferită de la caz la caz și fiind prin urmare de judecat ca atare²⁴.

Procentul pentru Histria nu-l vom recalcula, întrucît scoaterea celor 91 de exemplare nu-l modifică în limitele lui esențiale²⁵. Nu socotim necesară aici nici recalcularea procentului pentru Tyras²⁶, ne vom mulțumi doar să reproducem din tabelul alcătuit de Salnikov²⁷, procentele pentru coloniile grecești de pe coasta de nord și de vest a Mării Negre.

	Odesos	Histria	Tyras	Olbia	Panti- capaion	Tirilake	Phana- goria	Tomis
Tasos	28,5	30,9	8,4	8,0	13,9	6,9	16,1	20,2
Rodos	24,3	15,1	41,8	47,0	29,6	6,9	43,1	33,5
Cos	—	2,3	9,7	—	4,8	—	4,3	2,9
Cnidos	1,3	5,8	4,5	6,0	3,6	—	5,3	8,7
Heraclea	16,3	3,7	7,9	6,0	20,7	16,6	12,1	8,7
Sinope	27,9	38,2	25,7	28,0	26,4	66,8	18,3	26,0
Chersones	1,7	3,9	2,0	5,0	1,0	2,8	0,8	—

Nepotrivirea între procentele date pentru Tomis în tabel și cele de mai sus se explică prin faptul că ele au fost recalculate în conformitate cu procedeul folosit de cercetătorul amintit, adică ținînd seama numai de ștampilele centrelor exportatoare precis stabilite²⁸.

²¹ V. Canarache, *op. cit.*, nr. 23, 78, 176 (Tasos); nr. 214, 215, 248, 293, 331, 337, 376 416, 426, 433 (Sinope); nr. 388, 490, 492 (Chersonesos); nr. 503, 507, 512, 516, 517, 523, 546 552, 554, 558, 562, 564, 571, 589, 593, 600, 601, 603, 604, 609, 615, 632, 636, 649, 692—694 700, 703, 705 (Rodos); 720 (Cos); nr. 732, 745 (Cnidos); nr. 773 (necunoscută); un număr de 64 de exemplare pe eare am găsit nimerit să le extragem pentru a da o idee mai precisă asupra acestui material altfel destul de greu de găsit în carte.

²² *Ibidem*, nr. 15, 62, 76, 135—138 (Tasos); nr. 297, 303 (Sinope); nr. 497 (Chersonesos), cu totul 11 exemplare.

²³ *Ibidem*, nr. 64 (Tasos); nr. 579, 597, 611, 630, 467, numai 6 ștampile. La p. 378 citim: „nu vom reveni asupra localităților Baia-Hamangia, Sinoe, Tariverdi, Vadul-Carharman, ale căror amfore le-am înregistrat în lucrarea de față ...”, dar strădaniile noastre în a descoperi în catalog ștampile de amforă din ultima localitate au rămas zadarnice.

²⁴ O. G. Salnikov, *Допитання про торговельні зв'язки стародавніх поселень на узбережжі Дністрівського Ліману з Грецією в VI—II ст. до н. е.*, în *Матеріали з Археології північного Причорномор'я*, III, Odesa, 1960, p. 25—32.

²⁵ Nu ne îndoim că acest lucru se va realiza cu folos atunci cînd se vor publica materialele descoperite în cercetările de la Histria în anii ce au urmat alcătuirii primului catalog. Cf. în acest sens V. Eftimie, *op. cit.*, p. 198, de unde aflăm că numărul ștampilelor crescuse la circa 1 300 în anii imediat următori.

²⁶ O. C. Salnikov, care a stabilit ultimul situația adăugînd la datele furnizate de Staerman, *op. cit.*, p. 31—32, datele din bibliografia mai veche, nu a folosit ștampilele publicate de Gr. Avachian sub titlul: *Știri noi din Tyras*, în *CNA*, V, 1924, nr. 49—50, p. 3—16, nr. 1—32; *ibidem*, nr. 53—54, p. 37—46, nr. 45, 47—63 și p. 50, nr. 69; *ibidem*, VI, 1925, nr. 59—62, p. 27—38, nr. 70, 73, 79, 83, 84, 87, 88, 90, 92, 93—99, deoarece, după afirmația sa (p. 28, n. 36), articolele mai sus citate nu i-au fost accesibile.

²⁷ *Op. cit.*, p. 29. Nu socotim util să reproducem aici datele privitoare la celelalte așezări, problema difuziunii mărfurilor grecești în teritoriul aferent coloniilor și în ținuturile învecinate, depășind cadrul studiului de față și necesitînd cercetări amănunțite. Pentru situația din Dobrogea vezi: V. Canarache, *op. cit.*, p. 377—378; V. Eftimie, *op. cit.*, p. 204—205; Al. Popea, *op. cit.* Pentru situația de la nord de Dunăre vezi, D. Tudor, *Amfore elenistice descoperite în adîncul teritoriului R.P.R.*, în *Studii și referate privind istoria R.P.R.*, I, 1954, p. 81—88; idem, *Răspîndirea amforelor ștampilate grecești în Moldova, Muntenia și Oltenia*, în *Arheologia Moldovei*, V, p. 37—79; V. Canarache, *op. cit.*, p. 383—385; V. Eftimie, *op. cit.*, p. 205—210.

²⁸ O. G. Salnikov, *op. cit.*, compară situațiile de la p. 28—29 cu cele din tabelul de la p. 29.

Examinînd acum situația importurilor la Tomis, vom arăta că predomină Rodosul fiind urmat de Sinope și Tasos. Urmează apoi în ordine, dar cu procente mai scăzute Heracleea și Cnidosul, egale între ele și înșfîrșit Cosul. Situația este deosebită de cea de la Histria unde Rodos-ul este abia al treilea centru după Sinope și Tasos²⁹. La Tyras și Olbia unde predomină importurile rodene urmate de cele din Sinope, Tasosul ocupă un loc cu totul secundar. Cele trei centre cunosc aceeași poziție dominantă la Odessos ca și la Callatis de altfel³⁰, cu deosebirea că acolo Rodosul ocupă locul al treilea, foarte aproape însă de Tasos și Sinope. Amintim de asemenea că, pentru moment nu cunoaștem ștampile de amforă de la Chersonese și Paros, centre ale căror produse, chiar dacă în viitor vor fi atestate la Tomis, nu par să fi jucat decît un rol de mică importanță pe piața orașului.

Am văzut mai sus cum se prezintă situația cronologică pe grupe de material. În această privință, o comparație între Rodos și Sinope ni se pare interesantă și am alcătuit un tabel comparativ avînd în vedere totalitatea materialului³¹.

Perioada	Rodos	Sinope
300—280	1	—
—	—	—
220—180	12	5
180—150	5	4
150—100	3	6
150—120		3
120— 70		3
	<hr/> 21	<hr/> 18

Dacă Rodosul ne dă cea mai veche ștampilă de amforă datată și domină net în perioada 220—180 î.e.n., în perioada 180—150 este ajuns de Sinope și apoi depășit în a doua jumătate a secolului al II-lea î.e.n. și la începutul secolului I î.e.n., cînd produsele celui de al doilea centru reprezintă 3/4 din totalul ștampilelor date. Nu e mai puțin adevărat însă că produsele rodene continuă să ajungă la Tomis și în această vreme³².

Din același tabel rezultă că cea mai veche ștampilă cu cronologie precizată este una rodiană datată între 300 și 280 î.e.n. Urmează apoi o pauză între 280—220 î.e.n., date între care nu se plasează nici una din ștampilele date. Am arătat mai sus că în ce privește ștampilele tasiene nu avem exemplare care să se poată încadra în alte grupe decît grupa a IV-a,

²⁹ V. Canarache, *op. cit.*, p. 359 și 392; comentarii mai ample la V. Eftimie, *op. cit.*, p. 198—202. Importurile cele mai timpurii sînt din Tasos și se datează la sfîrșitul secolului al V-lea, începutul secolului al IV-lea î.e.n.; e vorba însă doar de începuturi, pătrunderea se intensifică în secolele IV—III î.e.n.; în secolul al II-lea î.e.n. pătrunde marfa orașelor Rodos și Sinope care devine dominantă.

³⁰ V. Eftimie, *op. cit.*, p. 202—203, ștampile tasiene mai frecvente din a doua jumătate a secolului al IV-lea î.e.n.; seria primelor ștampile, prezentă la Histria, lipsește, iar ștampilele rodene sînt mai numeroase ca la Histria. Aceste aprecieri au fost făcute pe baza materialului publicat și a celui de la București.

³¹ Vezi în catalog pentru Rodos: nr. 55 (300—280 î.e.n.); nr. 33, 36, 37, 44, 42, 43, 34, 35, 40, 47, 51, 41 (220—180 î.e.n.); nr. 46, 48, 53, 54, 69 (180—150 î.e.n.); nr. 38, 39, 45 (150—100 î.e.n.) — pentru Sinope, nr. 15—19 (220—180 î.e.n.); nr. 20—23 (180—150 î.e.n.); nr. 24—29 (150—120 î.e.n.); nr. 30—32 (120—70 î.e.n.).

³² Discuția în legătură cu importurile rodene după 166 î.e.n. la V. Eftimie, *op. cit.*, p. 198, n. 7; pentru creșterea cuantumului importurilor din Sinope între 150—70 î.e.n. și mai ales 120—70 î.e.n., vezi p. 199 unde se face legătura și cu activitatea lui Mitridate al VI-lea Eupator.

între 220—180 î.e.n.³³. Chiar dacă sînt de făcut rezerve în privința datării de sfîrșit a acestei grupe și poate și în privința datării altora, considerăm că oricum lipsa materialelor din primele grupe tasiene și faptul că majoritatea materialului rodian, pe care-l avem astăzi la dispoziție, pătrunde începînd cu circa 220 î.e.n., confirmă penetrația amforelor tasiene tot după această dată.

Judecînd lucrurile în lumina celor constatate pînă acum, putem afirma că avem de-a face în perioada care începe către sfîrșitul secolului al III-lea î.e.n. și continuă la începutul secolului al II-lea î.e.n. (220—180) cu o sporire sensibilă a importurilor de amfore ștampilate față de perioada precedentă cînd, firește sub rezerva posibilității unor descoperiri viitoare, ele nu erau decît sporadice³⁴. Ar părea, luînd în considerație numai ștampilele date, că după aceea se înregistrează un oarecare declin avînd pentru următoarele trei decenii nouă exemplare (180—150 î.e.n.) și pentru următoarele cinci respectiv opt decenii numai 12 exemplare (150—70 î.e.n.) față de 17 exemplare în perioada 220—180 î.e.n.; dacă am lua în discuție amforele prin procedeul împărțirii la doi, pentru centrele cu magistrați și producători pe ștampile diferite, situația n-ar mai fi exact aceeași. Oricum ar sta lucrurile, credem că descoperirile de pînă acum nu îngăduie asemenea observații de detaliu; ne putem gîndi însă la eventualitatea compensării prin importuri din alte centre a slăbirii importurilor rodiane. Dacă există temeiuri pentru a presupune menținerea unui quantum destul de ridicat și în perioadele următoare perioadei 220—180 î.e.n. pînă către 70 î.e.n., pentru observații de detaliu privind progresul activității unui centru în dauna altui centru, ponderea pe perioade a centrelor mai puțin bine reprezentate ș.a.m.d., materialul pentru moment la dispoziția noastră este insuficient³⁵.

În lumina celor de mai sus, rămînem oricum cu imaginea unei activități comerciale neîntrerupte între 220—70 î.e.n., chiar dacă asupra intensității ei în detaliu nu putem face pentru moment decît presupunerii, de formulare cu atît mai anevoioasă, cu cît pe lîngă limita ținînd de cantitatea de mărturii arheologice sînt de adăugat altele cum ar fi: cunoașterea insuficientă a cronologiei unora din centrele producătoare de amfore ștampilate, precum și mai cu seamă lipsa unor săpături arheologice sistematice în Tomisul elenistic.

TASOS *

1 II. 40912; *passim*.

ΘΑCΙΩΝ

nai

ΔΗ[ΜΑΚΗC]

Bon, nr. 593.

Θασίων

Δημάκης

³³ V. Canarache, *op. cit.*, p. 33—39.

³⁴ Reamintim că ștampila ce s-ar putea data la începutul secolului al III-lea î.e.n. a fost descoperită împreună cu materialele date între 220—70 î.e.n., dar cele mai vechi importuri cunoscute la Tomis sînt amforele de Chios, cf. V. Canarache, *Tomis*, p. 10.

³⁵ Sîntem incredințați că strădania noastră de a pune la îndemîna cercetătorilor un prim lot de ștampile din Tomis nu poate suplini, oricît de importantă ar fi prin noutatea materialului, publicarea integrală a toartelor ștampilate descoperite la Constanța, ca parte a corpusului descoperirilor de pe întreg teritoriul țării noastre. Asupra problemelor puse de alcătuirea acestei baze de studiu strict necesară cercetătorilor istoriei vechi, vezi V. Eftimie, *op. cit.*, mai ales p. 195—197 și 211—215.

* Prescurtările folosite în catalog sînt următoarele:

2 II. 40937; săpături T.C.E.H., 1956, str. Marcus Aurelius colț cu Roza Luxemburg.

ΘΑCΙΩΝ
rhyton
ΔΗΜΑΛΚΗC

Θασίων
Δημάλκης

3 II. 40934; *passim*.

ΘΑCΙΩΝ
bucranium
ΙΑΝΑΔΗC

Θασίων
Ἰδνάδης

Canarache, asemănător, nr. 29 (coroană de iederă) și nr. 30, 31 (liră); *Bon*, nr. 864 (Callatis, *Dacia*, VII—VIII).

4 II. 40938; săpături T.C.E.H., 1956 (ca la nr. 2).

ΘΑΣΙΩ[N] (retr.)
liră
ΚΗΦΙΣΟΦΙΩ[N] (retr.)

Θασίων
Κηφισοφών

Bon, nr. 915, identic (retrograd).

5 II. 40941; săpături (ca mai sus).

ΘΑCΙΩΝ
cornucopia
ΚΛΕΟCΤΡΑΤΟC

Θασίων
Κλεόστρατος

Canarache, asemănător, nr. 35 (loc de săgeți).

6 Col. I. Petrescu; str. Mircea.

ΘΑCΙΩΝ
tirs cu
panglici
ΚΛΕΟΦΩΝ

Θασίων
Κλεοφών

Canarache, asemănător, nr. 37 (frunză și + "Ἀνδρωνοσ); *Bon*, nr. 980, asemănător

(Κλεοφών
Θασίων)

7 Col. I. Petrescu; str. Mircea.

ΘΑΣΙΩ[N]
secure bipenă
ΚΥΧΡΙC

Θασίων
Κύχρις

8 Săpături Mozaic, 1961, bolta VII—3,5 m, în umplutură modernă.

... ΦΙCΟ

... φισο

oinohoe? (lăiată)

Bon = A. et A.M. Bon, *Les timbres amphoriques de Thasos*, Paris, 1957.

Callender = M. Callender, *Roman Amphoras*, Oxford, 1965.

Grace, Hesperia = V. Grace, *The eponyms named on rhodian amphora stamps*, in *Hesperia*, 2, 1953.

Grakov = B. N. Grakov, *Древне-греческие керамические клейма с именами акти- номов*, Moscova, 1928.

Gaertringen = Hiller V. Gaertringen, *Rhodos*, in *RE, Supplementband V*, Stuttgart, 1931, col. 835—840.

Canarache = V. Canarache, *Importul amforelor ștampilate la Istria*, București, 1957.

Pridik = E. M. Pridik, *Инвентарный каталог клейм на амфорных ручках и горлышках и на черепицах Эрмитажного собрания*, Petrograd, 1917.

T.C.E.H. = Trustul de construcții edilitare și hidrotehnice. Constanța.

... AN ΜΕΓΩΝ (retograd)

... αν Μέγων

Μέγων sau poate Μέγωνις

Canarache, (Μέγωνις), asemănător, nr. 49 (afumătoare), 50 (inimă și cosor). 51 (cocoș spre dr.), 52 (lecythos).

9 II. 40925; *passim*.

ΘΑΣΙΩΝ

Θασίων

delfin

Ναύσων

[ΝΑ]ΥΣΩΝ

Bon, asemănător, nr. 1204 (mască).

10 II. 40948; *passim*, 1930–1940.

[ΘΑ]ΣΙΩΝ

Θασίων

braț întins

Πολύων

cu stea cu 6 raze

ΠΟΛΥΩΝ

Bon, nr. 1389 b.

11 II. 41035; *passim*, 1957.

ΘΑCΙΩΝ

Θασίων

toc de săgeți

Σάτυρος

[C]ΑΤΥΡΟC

Bon, nr. 1518

12 II. 40914; *passim*.

ΘΑΣΙΩC

ΘασίωC

pithos

Σκύμνος

[ΣΚ]ΥΜ[ΝΟC]

(răsturnat, retr.)

Canarache, asemănător, nr. 79 (caduceu), 80 (tolbă), 81 (ciorchine), 82 (crater) 83 (torță);

Bon, nr. 1582 (cu aceeași formă a ethniconului).

13 II. 40840; str. Elena Pavel.

ΘΑΣΙΩΝ

Θασίων

cornucopia

Σκύμνος

ΣΚΥΜΝΟC

(răsturnat, retr.)

Canarache, asemănător (ca mai sus).

14 Săpături Mozaic, 1961, bolta VII, –3,5 m, în umplutură modernă.

ΘΑΣΙΩΝ

secur bipenă

Θασίων

[ΦΑΝΑΓΟΡΗ(Σ)]?

ΦαναγόρηC?

SINOPE

Grupa a III-a, 220–180 î.e.n.

15 II.40943; *passim*.

ΑΣΤΥΝΟΜΟΥ

ἀστυνόμου

ΕΥΧΑΡΙΣΤΟΥ

Εὐχαρίστου

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

Δημητρίου

floare

Canarache, asemănător, nr. 264 (+ producător Κλεάνετος); *Grakov* astinom, p. 132, nr. 12.

16 II. 40942 ; *passim*.

ΛΣΤΥΝ ΟΜΟΥΝ
ΤΟΣ ΙΣΤΙΑΙΟΥ
ΠΥΘΕ[ΑΣ]

ἀστυνομοῦντος
Ἰστιαίου
Πυθέας

cantharos

Canarache, asemănător nr. 372 (fără producător ; simbol vultur pe defin) ; *Grakov*, astinom, p. 133, nr. 16.

17 Săpături 1962, str. Marcus Aurelius — 3,50 — 4 m ; N-pavaj.

[ΑΣΤΥΝΟΜΟΥ]
ΜΝΗΣΙΚΛΕΟΥ
ΑΡΙΣΤ[ΙΩΝΟΣ]

ἀστυνόμου
Μνησικλέου
Ἀριστίωνος

simbol rupt

Canarache, asemănător, nr. 385 ; *Grakov*, astinom, p. 133, nr. 19 (fără patronimic).

18 II. 40915 ; *passim*.

[Ν]ΙΚΩΝΟΣ
ΑΣΤΥΝΟ[ΜΟΥ]
ΠΟΣΕΙΔΩΝ[ΝΙΟΥ]

Νίκωνος
ἀστυνόμου
Ποσειδωνίου

ciorchine
și amforă

Grakov, astinom, p. 133, nr. 24.

19 II. 40911 ; săpături, str. Elena Pavel, nr. 5, la —2—3 m.

[ΑΣΤΥΝΟΜΟΥ
ΠΥΘΟΚΛΕΟΥΣ
ΤΥΟΣ

ἀστυνόμου
Πυθοκλέους
Τύος

pasăre în zbor

Grakov, astinom, p. 134, nr. 27 (simbol cap de Silen) ; producător, p. 135, nr. 61.

Grupa a IV-a, 180—150 î.e.n.

20 Săpături, 1962, str. Marcus Aurelius, —4 la —4,50 m sub pavaj.

· · · · · ,
ΑΣΤΥΝΟΜΟΥ
ΑΡΤΕΜΙΔΩΡΟΥ

ἀστυνόμου
Ἀρτεμιδώρου

kylix

Grakov, astinom, p. 138, nr. 7.

21 II. 41031 ; *passim*, 1957.

Α[ΣΤΥΝΟΜΟΥ]
ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ
ΝΟΥΜΗΝΙΟΥ[Σ]

ἀστυνόμου
Δημητρίου
Νουμήνιος

simbol rupt

Canarache, asemănător, nr. 240—244 (cu diverși producători și simboluri) ;

Grakov, astinom, p. 139, nr. 9 sau 10, producător, p. 140, nr. 30.

22 II. 40949 ; *passim*, 1930—1940.

ΑΣΤΥΝΟΜΟΥ
ΕΚΑΤΑΙΟΥ

ἀστυνόμου
Ἐκαταίου

tirs

Canarache, întocmai, nr. 256 ; *Grakov*, astinom, p. 139, nr. 13 (fără simbol).

23 II. 40947; passim, 1930—1940.

ΝΙΚΙΑΣ

Νικίας

tirs?

Grakov, producător, p. 140, nr. 29.

Grupa a V-a, 150—120 î.e.n.

24 II. 40931; passim, 1957

[ΑΣΤΥΝΟΜΟΥ]

ἀστυνόμου

ΑΝΤΙΠΑΤΡΟΥ

Ἀντιπάτρου

ΤΟΥ [ΝΙΚΩ]ΝΟΣ

τοῦ Νικωνος

ΗΦ[ΑΙΣΤΙ]ΟΣ

Ἡφαίστιος

proră cu

pinten

Canarache, asemănător, nr. 226—229 (cu diverși producători); *Grakov*, astinom, p. 143, nr. 2, producător, p. 145, nr. 26.

25 II. 40939; săpături T.C.E.H., 1956, str. Marcus Aurelius, colț cu Roza Luxemburg.

[ΑΣΤΥΝΟΜΟΥ]ΝΤΟ[Σ]

ἀστυνομούντος

[Κ]ΑΛΛΙΘΕΝ[Ο]Υ ΤΟΥ

Καλλισθένου τοῦ

[ΕCΤΙ]ΑΙΟΥ

Ἑστιαίου

simbol

neclar

Canarache, asemănător, nr. 347—376 (cu diverși producători); *Grakov*, astinom, p. 144, nr. 15.

26 II. 40940; săpături ca mai sus.

ΑΣΤΥΝΟΜΟΥ

ἀστυνόμου

ΠΑΣΙΧΑΡΟΥ ΤΟΥ

Πασιχάρου

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

τοῦ Δημητρίου

ΜΕΝΩΝ

Μένων

simbol lipsă

Canarache, asemănător, nr. 319 (producător Στέφανος); *Grakov*, astinom, p. 144, nr. 21, producător, p. 145, nr. 44.

27 Săpături 1962, str. Marcus Aurelius, —3,5 la 4 m; sub pavaj.

ΑΣΤΥΝΟΜΟΥ

ἀστυνόμου

ΠΟΣΙΔΕΙΟΥ

Ποσιδείου

ΤΟΥ ΘΕΑΡΙΩ

τοῦ Θεαρίωνος

ΝΟΣ ΜΕΝΙΣΚΟΣ

Μενίσκος

Tyche cu

cornucopia

Canarache, Intocmai, nr. 328; *Grakov*, astinom, p. 144, nr. 23, producător, p. 145, nr. 43.

28 II. 40936; săpături ca la nr. 25.

ΑΣΤΥΝΟΜΟΥ

ἀστυνόμου

[ΠΟ]ΣΙΔΕΙΟΥ

Ποσιδείου

ΤΟΥ ΘΕΑΡΙΩΝΟΣ

τοῦ Θεαρίωνος

[Ψ'Α]ΜΜΙΣ

Ψάμμις

Tyche cu

cornucopia

Canarache, asemănător, nr. 323—329 (cu diverși producători); *Grakov*, astinom, p. 144, nr. 23, producător, p. 145, nr. 62.

29 II. 40924; passim.

[ΑΣΤΥΝΟΜΟΥ]
ΠΥΘ[ΟΧΡΗ]ΣΤΟΥ
ΤΟΥ ΑΠΟΛΛΩΝΙΔΟΥ
ΕΥΜΑΧΟΣ

ἀστυνόμου
Πυθοχρήστου
τοῦ Ἀπολλωνίδου
Εὐμαχος

spic?
acrostil?

Canarache, asemănător, nr. 333—336 (cu diverși producători); *Grakov*, astinom, p. 144, nr. 25, fără producător.

Grupa a VI-a, 120—70 î.e.n.

30 Săpături 1962, str. Marcus Aurelius —3,50 la —4 m; N. pavaaj.

ΑΣΤΥΝΟΜΟΥ
ΑΠΟΛΛΩΝΙΔΟΥ
ΤΟΥ ΠΟΣΙΔΩΝΙΟΥ
ΜΑΝΙΚΚΟΣ

ἀστυνόμου
Ἀπολλωνίδου
τοῦ Ποσειδωνίου
Μανικκός

ciorchine

Canarache, asemănător, nr. 231, 232 (producător Ἀρτέμων); *Grakov*, astinom, p. 148, nr. 4, producător, p. 150, nr. 44.

31 II. 40919; *passim*, 1959.

ΑΣΤΥΝΟΜΟΥ
ΗΡΑΚΛΕΙΔΟΥ
ΤΟΥ ΕΚΑΤΑΙΟΥ
ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ

ἀστυνόμου
Ἡρακλείδου
τοῦ Ἐκαταίου
Διονύσιος

simbol lipsă

Canarache, asemănător, nr. 270—272 (cu diverși producători); *Grakov*, astinom, p. 149 nr. 14, producător, p. 150, nr. 25.

32 II. 41116; săpături Mozaic.

[ΑΣΤΥΝ] ΟΜΟΥΝ
[ΤΟΣ]... ΛΥΙΝΟΥ
....ΛΑΡΟΥ
....[ΤΙ\ ΗΣ (deteriorat)

ἀστυνομούντος
... λυινοῦ? ,
.....
.....
.....

RODOS

Eponimi

33 Săpături 1963, Bazilica de la intrarea în port.

Circular: ΕΙΠ[ΑΓ]ΕΜ[ΑΧΟΥ]

ἐπὶ Ἀγεμάχου

Canarache, întocmai, nr. 503; *Pridik*, nr. 4—5, cu lunile Καρνεῖος și Ὑακίνθιος; *Grace*, *Hesperia*, 2, 1953, nr. 1 (H.2; N.8); *Gaertringen*, circa 220 î.e.n.

34 II. 4119; săpături Mozaic.

Rectangular: ΕΙΠ ΑΓΕ
ΣΤΡΑΤΟΥ
ΑΡΤΑΜΙΤΙΟΥ

ἐπὶ Ἀγεστράτου Ἀρταμιτίου

Canarache, asemănător, nr. 536 (Ἀγριανίου), 537 (ἐπὶ ἱερέως Ἀγεστράτου); *Pridik*, *Întocmai*, p. 132, nr. 3; *Grace*, *Hesperia*, 2, 1953, nr. 2 (H.3; N.9); *Gaertringen*, circa 220—180 î.e.n.

- 35 Săpături, 1962, str. Marcus Aurelius, —3,50 la —4 m; N. pavaj

Circular: ΕΠΙ Α[ΘΑ]ΝΟΔΟΤΟΥ ἐπὶ 'Αθανοδότου

Pridik, nr. 23 (cu luna Δάλιος); *Grace, Hesperia*, 2, 1953, nr. 11 (H.19; N.25); *Gaertringen*, circa 220—180 î.e.n.

- 36 II. 40901; *passim*.

Rectangular: ΕΠΙ ΑΛΕΞ[Ι] ἐπὶ 'Αλεξιάδα 'Αγριανίου

ΔΔΑ

ΑΓΡΙ[ΑΝΙΟΥ]

Canarache, asemănător, nr. 541 (luna 'Υακίνθος); *Pridik*, p. 30, nr. 42, întocmai; *Grace, Hesperia*, 2, 1953, nr. 19 (H.28; N.37); *Gaertringen*, circa 220 î.e.n.

- 37 II. 40907; *passim*.

Rectangular: [ΕΠΙ]ΑΛΕΞΙΑ ἐπὶ 'Αλεξιάδα Δαλίου

[ΔΑ ΔΑ]ΔΙ[ΟΥ]

Ca mai sus.

- 38 II. 40440; săpături Mozaic.

Circular: [ΕΠΙ] ΑΝ[ΑΞ]Α[ΝΔΡΟΥ] ΔΑΛΙ[ΟΥ] ἐπὶ 'Αναξάνδρου Δαλίου

Pridik, p. 4, nr. 52, comparativ; *Grace, Hesperia*, 2, 1953, nr. 22 (H.34; N.46).

După Virginia Grace, *Timbres amphoriques trouvés à Délos*, în *BCH*, 1952, p. 528, ar data din a doua jumătate a secolului al II-lea î.e.n.

- 39 II. 41124; săpături Mozaic.

Circular: (deteriorat) . . . ANA ἐπὶ 'Αναξάνδρου. . . .

Ca mai sus.

- 40 II. 40926; *passim*.

Rectangular: [ΕΠΙ]ΑΝΑΞ ἐπὶ 'Αναξιβούλου Πανάμου

[ΙΒΟ]ΥΛΟΥ

ΠΑΝΑΜΟΥ

Canarache, asemănător, nr. 544 (fără lună, retrograd); *Pridik*, p. 4, nr. 54, 55 asemănător (cu lunile 'Αγριανός și θεσμοφόριος); *Grace, Hesperia*, 2, 1953, nr. 23 (H.35; N.47); datat de Virginia Grace, *Timbres amphoriques trouvés à Délos*, *BCH*, 1952, p. 528, între 220—180 î.e.n.

- 41 II. 40930; *passim*, 1958.

Rectangular: ΕΠΙ ΑΡΑΤΟ ἐπὶ 'Αρατοφάνους Σμινθίου

ΦΑΝΕΥΣ

ΣΜΙΝΘΙΟΥ

Canarache, asemănător, nr. 545 (luna Δάλιος), 546 (luna Πάναμος); *Pridik*, p. 4, nr. 62, întocmai; *Grace, Hesperia*, 2, 1953, nr. 32 (H.50; N.68); *Gaertringen*, circa 220—180 î.e.n.

- 42 Săpături 1962, str. Marcus Aurelius, —3,50—4 m; N. pavaj.

Circular: ΕΠΙ ΑΡΙΣΤΟΔΑΜΟΥ ἐπὶ 'Αριστοδάμου

Pridik, nr. 76—81 (cu diverse luni); *Grace, Hesperia*, 2, 1953, nr. 43 (H.70; N.99); *Gaertringen*, circa 220—200 î.e.n.

- 43 II. 40935; *passim*.

Rectangular: ΕΠΙ ΑΡΙΣ ἐπὶ 'Αριστοδάμου Δαλίου

ΤΟΔΑΜΟΥ

ΔΑΛΙΟΥ

Pridik, p. 132, nr. 14—15, asemănător (cu lunile Βαδρόμιος și Καρνεῖος); *Grace Hesperia*, 2, 1953, nr. 43 (H.70; N.99); *Gaertringen*, circa 220—200 î.e.n.

- 44 II. 40443; săpături Mozaic.

Rectangular: ΕΠΙ ΑΡΧΕΜΒ[Ι]ΡΟΤΟΥ ἐπὶ 'Αρχεμβρότου 'Αρταμιτίου

Α[ΡΤ]ΑΜΙΤΙΟΥ

Pridik, p. 6, nr. 101, asemănător (cu luna Θεσμοφόριος); *Grace, Hesperia*, 2, 1953, nr. 56 (H. 87; N. 131); *Gaertringen*, circa 220 î.e.n.

- 45 Săpături 1962, str. Marcus Aurelius, —3,50 la —4 m; N. pavaj.

Rectangular: ΕΠΙ ΑΡΧΕΣ ἐπὶ Ἀρχεστράτου Πανάμου
ΤΡΑΤΟΥ
ΙΑΝΑΜΟΥ

Grace, listă suplimentară (dactilo) din 1961 la *Hesperia*, 2, 1953; *Gaertringen*, nr. 88, circa 100 î.e.n.

- 46 Săpături Mozaic, 1962.

Rectangular: [ΕΠΙ ΓΟΡ] ἐπὶ Γόργωνος Θεσμοφορίου
ΓΩ[ΝΟΣ]
ΘΕΣΜΟΦΟΡΙΟΥ

Pridik, Intocmai, p. 132, nr. 20, *Canarache*, asemănător, nr. 559 (luna Ἀρταμίτιος); *Grace, Timbres amphoriques trouvés à Délos*, în *BCH*, 1952, p. 529, 180—150 î.e.n.

- 47 Săpături 1962, str. Marcus Aurelius, —3,50 —4 m; sub pavaj.

Circular: ΕΠΙ ΔΑΜΟΘΕΜΙΟΣ ΘΕΥΔΑΙΣΙΟΥ ἐπὶ Δαμοθέμιος Θευδαισίου
Pridik, nr. 144, asemănător (+ luna Ιάναμος); *Grace, Hesperia*, 2, 1953, nr. 69 (H.109; N.163); *Gaertringen*, circa 220—180 î.e.n.

- 48 Săpături 1962, str. Marcus Aurelius, —3,50 la —4 m; N. pavaj.

Circular: ΕΠΙ ΔΑΜΟΚΡΑΤΕΥΣ, ἐπὶ Δαμοκρατέως
Grace, Hesperia, 2, 1953, nr. 71 (H.111; N.166); *Gaertringen*, circa 180—150 î.e.n.

- 49 Săpături 1962, str. Marcus Aurelius, —3,50 la —4 m, sub pavaj.

Rectangular: ΕΠΙ ΕΥΚΡΑΤΟΥ ἐπὶ Εὐκράτου Καρνέλου
ΚΑΡ[ΝΕΙΟΥ]

Canarache, nr. 566, asemănător (Εὐκράτεως); *Grace, Hesperia*, 2, 1953, nr. 83 (H.134; N.207).

- 50 Săpături 1962, str. Marcus Aurelius, —3,50 la —4 m; N. pavaj.

Circular: ΕΠΙ ΕΥΦΡΑΝΟΡΙΔΑ ΛΕΙΟΥ $\overline{[A]}$ ἐπὶ Εὐφρανορίδα Ἀξίου $\overline{[A]}$ $\overline{[A]} = \Pi\alpha\nu\acute{\alpha}\mu\omicron\upsilon?$
Grace, Hesperia, 2, 1953, nr. 85 (H.139; N.214).

- 51 II. 41121; săpături Mozaic.

Rectangular: Helios ΕΠΙ ΚΑΛΛΙ ἐπὶ Καλλικρατίδα
ΚΡΑΤΙΔΑ

Pridik, Intocmai, p. 11, nr. 215; *Grace, Hesperia*, 2, 1953, nr. 104 (H.182; N.265); *Gaertringen*, circa 220—180 î.e.n.

- 52 II. 40442; săpături Mozaic.

Rectangular: ΕΠΙ ΚΑΛΛΙΚΡΑΤΙΔΑ ἐπὶ Καλλικρατίδα Ὑακινθίου
ΥΑΚΙΝΘΙΟΥ

Pridik, Intocmai, p. 11, nr. 220—221; *Canarache*, nr. 521, asemănător (circular, fără lună).

- 53 II. 40904; *passim*.

Rectangular: ΕΠΙ ΠΑΥΣΑ ἐπὶ Παυσανία Ὑακινθίου
ΝΙΑ
ΥΑΚΙΝΘΙΟΥ

Canarache, nr. 588, asemănător (luna Πεδαγεῖτνος); *Pridik*, p. 15, nr. 311, asemănător (luna Σύνθιος); *Grace, Hesperia*, 2, 1953, nr. 131 (H.239; N.352); *Gaertringen*, circa 180—150 î.e.n.

- 54 Săpături 1960, Mozaic.

Rectangular: ΕΠΙ ΤΙΜΟΥΡΡΟΥ ἐπὶ Τιμουρρόδου Ἀρταμιτίου
ΡΟΔΟΥ
ΑΡΤΑΜΙΤΙΟΥ

Canarache, nr. 603, asemănător (luna Σμίνθος); *Pridik*, p. 19, nr. 389, asemănător (luna Δάλιος); *Grace, Hesperia*, 2, 1953, nr. 165 (H.292; N.416); *Gaertringen*, circa 180—150 î.e.n.

55 Săpături 1962, str. Marcus Aurelius, —3,50 la —4 m; sub pavaj.

Rectangular: ΕΠΙ ΦΙΑ

ἐπὶ Φιλωνίδα

ΩΝΙΔΑ

Canarache, nr. 605, întocmai; *Pridik*, nr. 404, întocmai; *Grace, Hesperia*, 2, 1953, nr. 170 (H.303—304; N.430—431); *Grace Timbres amphoriques trouvés à Délos*, în *BCH*, 1952, p. 530, îl datează pentru sfârșitul secolului al IV-lea începutul secolului al III-lea î.e.n.

56 II. 40932; săpături T.C.E.H., 1956, str. Marcus Aurelius.

Rectangular: ΙΕΡΕΥΣ

Ἱερεὺς Χρυσόστρατος

ΧΡΥΣΟ

ΣΤΡΑΤΟΣ

Grace, Hesperia, 2, 1953, nr. 173 (H. 309).

57 — Săpături 1962, str. Marcus Aurelius, —3,50 la —4 m; sub pavaj.

58 Rectangular: ΕΠΙ

ἐπὶ

. . . . (deteriorat)

59 Săpături 1962, str. Marcus Aurelius, —3,50 la —4 m; sub pavaj.

Circular: ΕΠΙ (deteriorat) ἐπὶ

60 Săpături 1962, str. Marcus Aurelius, —3,50 la —4 m; N. pavaj.

Rectangular: Α

. α Καρνείου

[ΚΑΡ]ΝΕΙΟΥ (deteriorat)

Producători

61 II. 41123; săpături Mozaic.

Rectangular: ΑΓΑΘΟΚΛΕΥΣ

Ἀγαθοκλεὺς

Canarache, întocmai, nr. 608; *Pridik*, p. 21, nr. 427—429, întocmai.

62 Săpături 1962, str. Marcus Aurelius, —3,50 la —4 m; N. pavaj.

Rectangular: ΑΝΤΙΜΑΧΟΥ caduceu

Ἀντιμάχου

Pridik, nr. 486—492, întocmai.

63 II 41117; săpături Mozaic.

Rectangular: ΑΡΙΣΤΑΡΧΟΥ steluțe în colțuri.

Ἀριστάρχου

Canarache, întocmai, nr. 615; *Pridik*, p. 23, nr. 507—509, întocmai.

64 II. 40929; *passim*.

Rectangular: ΑΡΙΣΤΙΩΝ

Ἀριστίων

Canarache, nr. 616, asemănător (Ἀριστίωνος); *Pridik*, p. 136, nr. 86, asemănător (Ἀριστίωνος).

65 Săpături 1963, bazilica de la intrarea în port.

Rectangular: [Α]ΡΙΣΤΩΝΟΣ

Ἀρίστωνος

Canarache, nr. 622, întocmai; *Pridik*, nr. 537—538, întocmai.

66 II. 40913; *passim*.

Rectangular: ΔΑΜΟΚΡΑΤΕΥΣ

Δαμοκράτης

Canarache, nr. 515—517, asemănător (circular); *Pridik*, p. 25, nr. 573 întocmai.

67 II. 41122; săpături Mozaic.

Rectangular: Ε[ΡΜΙ]Α

Ἑρμίας

Canarache, nr. 629, întocmai; *Pridik*, nr. 619, întocmai.

68 Săpături 1962, str. Marcus Aurelius, circa —5 m; N. pavaj.

Rectangular: ΘΡΑΣΙΘΙΚΟΥ

Θρασίου

69 II. 41118; săpături Mozaic.

Rectangular: IMA[Σ] caduceu

Ἴμας

Pridik, nr. 670—671; după Marie Thérèse Lenger, *Les timbres amphoriques trouvés à Argos*, în *BCH*, 1955, p. 488, nr. 3, databil între 180—150 î.e.n.

70 Săpături 1962, str. Marcus Aurelius, —3,50 la —4 m; N. pavaj.

Rectangular: ΚΑΛΛΙΣΤΗΣ stelute în colțuri Καλλίστης

71 II. 40910; *passim*.

Rectangular: ΝΙΚΑΓΙΔΟ[Σ]

Νικάγιδος

Canarache, nr. 642, întocmai; *Pridik*, p. 31, nr. 763—766, întocmai.

72 Săpături 1963, Bazilica de la intrarea în port.

Rectangular: ΝΙΚΑΓΙΔΟΣ

Νικάγιδος

Ca mai sus.

73 Săpături 1962, str. Marcus Aurelius, —3,50 la —4 m; sub pavaj.

Rectangular: ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ

Παυσανίας

Canarache, nr. 647, întocmai; *Pridik*, nr. 805—812, asemănător (Παυσανία).

74 II. 40444; săpături Mozaic.

Rectangular: ΤΙΜΟΥΣ

Τίμους

Pridik, p. 33, nr. 843—846, întocmai.

75 II. 41120; săpături Mozaic.

Rectangular: indescifrabil, șters.

76-II. 40449; II. 40441; săpături Mozaic.

77 Rectangular: șters.

HERACLEEA

78 Săpături 1962, str. Marcus Aurelius, circa —5 m; N. pavaj.

Englific pe gît: ΑΡΙΣΤΟ

Ἀριστοκράτεος

ΚΡΑΤΕΟΣ

Canarache, nr. 461, întocmai.

79 II. 40905; *passim*.

Englific pe gît: ΕΠΙ ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΦΙΛΙΣΚΟΣ ἐπὶ Θεοδώρου Φίλισκος

ΦΙΛΙΣΚΟΣ

80 II. 40927; *passim*.

Englific pe gît: ΜΕΝΗ

Μένης

Canarache, nr. 472, întocmai.

81 II. 40922; *passim*.

Englific, rectangular pe gît: ΜΥ

ΘΑΚΗΟΣ

82 II. 40906; *passim*.

Rectangular pe toartă: ΕΠΙ ΙΗΘΥΗ

ἐπὶ . . . ?

[ΔΙΟ]ΝΥΣΙΟΥ

Διονυσίου

83 II. 40928; *passim*.

Englific pe gît; indescifrabil.

GOS

84 II. 40921; săpături 1957, str. I. C. Frimu, șantierul de locuințe

Rectangular: ΔΛ (fragmentar)

Canarache, nr. 712, poate Ἀδελφός?

85 II. 40908 ; *passim*.

Rectangular : ΒΟΙΣΚΟΥ

ramură de palm?

Βοίσκου

CNIDOS

86 II. 40445 ; săpături Mozaic.

Rectangular : AP

ΜΙΟΥΤΥ

87 II. 40448 ; săpături Mozaic.

Rectangular ; retrograd : ΕΠΙ ΕΥΦΡΑΓΟΡΑ

trident

ἐπὶ Εὐφραγόρα

ΑΠΟΛΛΩ ΚΝΙ

Ἀπολλωνίου

ΔΙΟΝ

Κνιδίου

Canarache, nr. 738, Intocmai.

88 II. 4115 ; săpături Mozaic.

Rectangular : ΕΠΙ ΙΕΙΕ?

trident

ΥΣΕΠΙΟΝΤΟΣ

ΚΝΙΔΙΟΝ

89 Săpături 1962, str. Marcus Aurelius, circa 5 m ; N. pavaj.

Rectangular : ΤΕΛΕΚΡΑΤΟΣ

Τελέκρατος

90 II. 40447 ; săpături Mozaic.

Rectangular ; retrograd : . . . μετ (fragmentar).

91 II. 40446 ; săpături Mozaic.

Circular : NIT (fragmentar).

DIVERSE

92 II. 40933 ; *passim*.

Circular :

Bon, nr. 2149, Intocmai.

93 II. 40902 ; săpături, 1959, Transformator.

Circular.

Canarache, nr. 805, Intocmai.

94 II. 40903 ; *passim*.

Circular :

Bon, nr. 2151, Intocmai.

95 II. 40918 ; *passim*.

Rectangular : ΑΠΟΛΛ[ΩΝΙΑ]Ο[Υ] proră de navă. Ἀπολλωνίδου

Pridik, p. 116—117, nr. 395—414. După opinia Virginiei Grace, care a văzut fotografia ștampilei, aceasta ar fi de proveniență cretană.

96 II. 41032 ; săpături T.C.E.H., 1956, str. Marcus Aurelius colț cu str. Mării. Medalion oval reprezentând un atlet în picioare spre st., sprijinindu-și mîna dr. de un cip. Pastă de culoare cărămidie deschisă cu angobă albicioasă.

97 II. 41125 ; valea portului.

Rectangular : ΠΑΥΛΙΝΟΥ

Παυλείνου

Callender, p. 202, nr. 1295 : PAVILLINVS F(ecit); după grafic pare a fi secolul al III-lea e.n.

TIMBRES AMPHORQUES TROUVÉS À TOMIS

RÉSUMÉ

Les 97 timbres amphoriques trouvés à Tomis, dont quelques-uns dans des conditions stratigraphiques un peu moins précises, constituent pour le moment la seule image du commerce de la cité du Pont gauche avec les centres producteurs de Rhodes, Thasos, Cos et des autres îles de l'Egée.

On donne à la page 42 la distribution des découvertes, suivant les lieux d'invention, numérotés dans le texte et sur la carte, de 1 à 8 (fig.1). Un nombre appréciable d'exemplaires a été recueilli à la suite des fouilles de la rue Marcus Aurelius et de celles de l'Edifice à mosaïque.

Leur répartition par centres de production est donnée aux pages 5—6. La répartition du total des timbres trouvés à Tomis par centres et catégories, (astinomes, producteurs) figure en page 46, étant suivi du pourcentage calculé dans le premier cas avec le chiffre de Rhodes non divisé et dans le second cas avec le total de Rhodes réduit de moitié (page 47). Le tableau de Salnikov pour les villes de la mer Noire s'est enrichi des données de la ville de Tomis (page 48). L'ordre chronologique des timbres provenant de Rhodes et Sinope, susceptibles d'être datés, (page 49 et note 31), indiquent une activité commerciale intense entre 220—70 av. n. è., bien que l'on connaît à Tomis un timbre de Rhodes, daté entre 300—280 av.n.è. ainsi que des amphores de Chios (page 50, note 34). On remarque ainsi que Rhodes est le premier producteur qui occupe, dès 280 av.n.è. le marché de Tomis (45 exemplaires) suivi de Sinope (18 exemplaires) et de Thasos (14 exemplaires).

La publication de tous les timbres amphoriques trouvés à Histria et à Callatis sera à même de nous donner l'image des relations commerciales à l'époque hellénistique, entre les cités grecques de la Dobroudja et les centres de la mer Egée et de la mer Noire.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Le plan de la ville de Constanța avec l'emplacement des découvertes.